

Kutatási beszámoló a „Magyar Várostartörténeti Atlasz” kutatócsoport munkájáról
2010–2014
OTKA K 81568

A kutatócsoport személyi összetétele és ennek változása

Részt vevő kutatók:

- Bariska István, MNL Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fiókleveletára (Kőszeg)
- Blazovich László, Szeged Tudományegyetem – MNL Csongrád Megyei Levéltár (Szeged)
- Fedeles Tamás, Pécsi Tudományegyetem (Pécs)
- Gyulai Éva Miskolci Egyetem – Herman Ottó Múzeum (Miskolc)
- Simon Katalin, Budapest Főváros Levéltára (Buda) [korábban: Géra Eleonóra]
- Velladics Márta, Forster Intézet (Vác) [korábban: Mészáros Orsolya]
- Szende Katalin, Közép-Európai Egyetem (témavezető, sorozatszerkesztő)

Kutatóhely: Közép-Európai Egyetem.

A kutatáshoz a projekt 3. évétől, 2012-től munkaszerződéssel csatlakozott *Szemerey Anna* kartográfus, aki abban az évben szerzett diplomát az ELTE térképészet szakán. Ő készítette el az összes atlasz számára az alaptérképeket, a fejlődési fázis-térképeket és a tematikus térképeket.

A személyi összetételben két lényeges változás következett be, a váci és a budai részprojekt vezetésében. Simon Katalin már néhány hónappal a projekt kezdete után, Velladics Márta pedig 2011-ben vette át az eredeti pályázatban szereplő kollégáktól a feladatot. Ezen kívül több város esetében is sor került további közreműködők bevonására konkrét részfeladatokra, megbízási szerződéssel, számlás munkavégzéssel vagy önkéntes munkával.

A kutatási program célja és keretei

A kutatási program célja a 2009-ben lezárult hasonló tematikájú OTKA projekthez (T 46866) hasonlóan, a Nemzetközi Várostartörténeti Bizottság (*Commission Internationale pour l’Histoire des Villes, CIHV*) történeti városatlasz programjának magyarországi megvalósítása volt. Ezen belül a jelen projekt keretében hat város: Buda (1686–1848), Kőszeg, Miskolc, Pécs, Szeged és Vác atlaszának összeállítása volt (ld. a **Függelékeket**).

A kiadásra előkészített atlasz-kötetek a CIHV által meghatározott, egész Európára kiterjedően egységes normák szerint mutatják be térképes és szöveges formában a kiválasztott hat város területi fejlődését és térhasználatának főbb elemeit. A várostartörténeti atlaszok szerkesztett és facsimilében reprodukált térképes anyaguk alapján speciális kartográfiai forráspublikációnak is tekinthetők, a szöveges rész pedig a várostopográfiai adattárral együtt referencia-munkaként szolgál és értelmezi a bemutatott jelenségeket.

A kutatás során alkalmazott módszertan

Nemzetközi szabványok és ajánlások

A városatlaszok összeállítását a magyar projekt első szakaszában is alkalmazott nemzetközi normák szerint végeztük, amelyet a CIHV keretein belül létrehozott Várostartlasz Munkacsoport (*Atlas Working Group, AWG*) fektetett le és felügyel. Az atlaszok egyes

alkotóelemeiről részletes bemutatást ad a münsteri Institut für vergleichende Städtegeschichte honlapja: <http://www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/portal/staedteatlanten/index.html>. Az ajánlások annak figyelembe vételével készültek, hogy a program a különböző országok változó forrásadottságai ellenére nemzetközi szinten megvalósítható legyen, így alkalmazásuk Magyarországon is megoldható volt. A munkacsoport vezetősége (amelynek Annngret Simms, Dublin és Ferdinand Opll, Bécs mellett 2011-től a jelen projekt vezetője, Szende Katalin is tagja) hangsúlyt fektet arra, hogy az atlaszok reflektáljanak a felhasználók részéről felmerülő igényekre és a technikai változásokra. Ennek megfelelően, Ferdinand Opll előterjesztésére 2012-ben Prágában megegyeztünk, hogy az atlaszok dolgozzák fel és térképeken mutassák be a kataszteri térképek készítése (általában a 19. század közepe) és a jelenkor közti időszakot is. A jelen projektet is érintő további fejleményekről alább a *Nemzetközi Együttműködés és a magyar projekt. „Atlasz-diplomácia”* c. részben számolok be.

A magyar atlaszok sajátosságai

Az atlaszok elkészítéséhez szükséges források a magyarországi levéltárakban, illetve külföldi gyűjteményekben (elsősorban a bécsi *Kriegsrachivban*) rendelkezésre állnak. Forrásanyag tekintetében az osztrák, a cseh, a román és részben a horvát sorozatok állnak, valamint Ukrajna nyugati része (Galícia) a legközelebb a hazai adottságokhoz: ugyanaz az Osztrák-Magyar Monarchia idején készített kataszteri felmérés-sorozat, illetve a városkörnyék-térképekhez az I. és II. katonai felmérés használható mindegyik országban. A technikai megvalósítást illetően viszont (fejlődési térképek tervezése, bevezető tanulmány, tematikus egységekbe rendezett adattár) az ír atlaszokhoz hasonló kiadványt állítottunk össze.

Hasonlóan az előző pályázati fordulóhoz, az egyes fejlődési fázisokat külön-külön elkészített, 1:5000 ill. 1:10.000 méretarányú térképlapon ábrázoljuk és nyomtatásban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért egymás mellett jelenítjük meg őket. Ezek mellett, részben a nyomtatott kiadáshoz, de még inkább a tervezés alatt álló elektronikus (on-line) publikációhoz, az egyes fejlődési fázisok egymásra vetített, összesített változatát is elő lehet ezek segítségével állítani. Megtartottuk a városonként eltérő, a helyi sajátosságokhoz igazodó tematikus térképek összeállításának gyakorlatát, illetve a reprodukciók közlését is. Ezekben belül a 19. század végéről, ill. a 20. század elejéről és közepéről származó városlaprajzok reprodukciójával szemléltetjük a modern fejlődést, amely költségkímélőbb megoldás további szerkesztett térképek előállításánál.

A feldolgozandó városok kiválasztásában, amelyet már a pályázati anyag beadása előtt megtettünk, a földrajzi eloszlás és várostípusok szerint is a változatosságra törekedtünk. Buda atlaszának folytatása mellett az ország különböző tájegységeinek legjelentősebb vidéki városai (Pécs, Miskolc, Szeged), illetve jó forrásadottságú kisebb városok (Vác, Kőszeg) kerültek be a második körbe. Két példát is választottunk az első körből kimaradt fontos történeti várostípusra, a püspökvárosokra. Földrajzi fekvés és morfológia szempontjából síkvidéki, folyóparti és hegyvidéki települések egyaránt bekerültek a projekt második fordulójába is. Buda esetében a település nagysága, térhasználatának a török kiűzése után bekövetkezett markáns változásai és a kutatások eltérő tematikai és módszertani súlypontjai miatt a több kötetben való feldolgozás mellett döntöttünk, a jelen projekt keretében az 1686-tól 1848-ig terjedő időszakot dolgoztuk fel.

A kutatás során szembe kellett nézni azzal, hogy bár a legfontosabb térképes források rendelkezésre állnak, a magyarországi forráshelyzet főleg az okleveles, városkönyvi és elbeszélő forrásokat tekintve lényegesen eltér az Európa más városaiban felhasználható anyagoktól, és Magyarországon belül is városonként jelentős különbségeket mutat. Ezért be kellett látnunk, hogy – az egységes alapelvek alkalmazása ellenére is – szinte lehetetlen tartalmában és kidolgozásában teljesen egységes atlasz-köteteket összeállítani. Az egyes városokat bemutató anyagok részletessége a rendelkezésre álló forrásmennyiséget tükrözi elsősorban.

A főbb munkafázisok és azok módszertani tanulságai

A kutatás első lépése az ún. alaptérkép elkészítésére szolgáló legkorábbi, a városok belterületét és határát telekszinten bemutató kataszteri térkép azonosítása és digitalizálása volt. Ebben a pályázati ciklusban is szembesültünk azzal az európai szinten nem jellemző adottsággal, hogy ezek a térképszelvények nem egy egységes gyűjteményben találhatók, hanem, részben az egyes települések történetével összefüggő okok miatt, eltérő őrzőhelyeken. Buda esetében az OSzK-ban és Budapest Főváros Levéltárában őrzött térképek alapján az első körben átrajzolt térkép pontosítására és erőteljes átdolgozására volt szükség. Pécs és Kőszeg szelvényei a területileg illetékes megyei levéltárban, Vácé a Pest Megyei Levéltárban és a MOL-ban vannak elhelyezve. Miskolc esetében először az OSzK térképtárában található 1892. évi 2. kataszteri felméréssel dolgoztunk, és a kutatás utolsó stádiumában kerültek csak elő az ezt megelőző, 1870. évi felmérés rossz állapotú lapjai a BAZ Megyei Levéltárból. Szeged esetében, ahol a kataszteri felmérés már csak az 1879. évi árvíz után gyökeresen átalakított alaprajzot rögzítette, ezért itt kivételesen egy 1841. évi, az árvíz előtti várostérképet tekintettünk alaptérképnek és rajzoltunk át ennek megfelelően, a kataszteri térképet pedig reprodukcióban hoztuk. A digitalizálást követte a több szelvényből álló térképek illesztése, átrajzolása vektoros állományba, amit a projekt keretében alkalmazott kartográfus végzett.

Az alaptérkép készítésével párhuzamosan zajlott a közlésre kerülő történeti térképek és látképek kiválasztása, levéltári, térképtári, metszettári kutatások eredményeképpen, amelyet az egyes városokat feldolgozó történészek végeztek el, a helyi gyűjtemények munkatársai segítségével. A sorozat elveivel összhangban a helyrajzi szempontból leginkább informatív, gyakran az írásos forrásokban nem található adatokat rögzítő ábrázolásokat választottuk ki, és az azokon található információk beépültek a fejlődési fázis-térképekbe, az adattárba és a topográfiai tanulmányba is. A levéltári, múzeumi és könyvtári/térképtári térképanyag célzott áttekintése mellett a helyrajzi szempontból leginkább hasznosítható írott forrásanyag (adójegyzékek, tanácsulési jegyzőkönyvek, telekkönyvek, hírlapi anyag) feldolgozására is ebben a fázisban került sor.

A kutatás utolsó fázisában, a forráskutatások elvégzése után végeztük el az időrendi (fejlődési fázis) térképek megtervezését és megszerkesztését. Az előző fordulóban kialakított gyakorlat szerint a térképek korszakhatárait, a szükséges fázisok számát a forrásadottságok és a település fejlődésének sajátosságai függvényében egyedileg állapítottuk meg. A térképek a kataszteri alaptérkép halványított vázára mint viszonyítási alapra szerkesztve ábrázolják a település adott korszakban fennállt középületeit, erődítését és egyházi létesítményeit, vízrajzát és utcahálózatát, ez utóbbi a feltételezett kiterjedést is megadja. Ahol folytak régészeti kutatások, azok eredményeit is figyelembe vettük. A folyamatban levő kutatások eredményei

lehetővé tették tematikus térképek tervezését is, amelyek az adott városra különösen jellemző tevékenységeket és objektumokat (mesterségek, malmok, iskolák, egyházi intézmények területi megoszlása, határhasználat jellege, stb.) mutatják be.

A főbb eredmények

A kutatási program futamideje alatt összeállítottuk és megszerkesztettük a kiválasztott hat város történeti atlaszának szöveges és térképes anyagát. Egy város, Szeged atlasza nyomtatásban is megjelent. Az összeállított anyagok egy elektronikus tárhelyen, a <https://drive.google.com> cím alatt (felhasználónév: varosatlasz@gmail.com, jelszó: fejlődésiFAZIS) a projekt résztvevői és értékelői számára elérhetők, de a megjelentetésig nem publikusak. Ezt a tárhelyet egyúttal a kiadás előkészítésére szolgáló munkafelületnek is tekintjük, és anyagát ennek megfelelően frissítjük.

A tárhely mappa-szerkezete követi az atlaszok tartalomjegyzékét, amelyet a **B Függelékben** a jelen szöveges jelentéshez is csatoltunk. A szöveges rész egy részletes történeti helyrajzi tanulmányból, egy szisztematikusan felépített, a várostopográfia meghatározó elemeire vonatkozó adatokat tematikus bontásban tartalmazó topográfiai adatbázisból, és az ezekhez kapcsolódó bibliográfiából áll. A grafikai anyagban található meg az adott várost és környékét különböző időmetszetekben a nemzetközi előírások szerint ábrázoló térképek (A mappa), a szerkesztett tematikus térképek és a hozzájuk tartozó kommentárok ahol erre a forrásanyag és a kutatottság lehetőséget adott (B mappa). A C mappa tartalmazza a reprodukcióként csatolt felméréseket, térképeket és látképeket.

Az atlaszok nemcsak az eddigi szakirodalom eredményeit összegzik, hanem az összeállításuk során alapvető új megállapításokat is tettek az egyes városokkal foglalkozó szerzők. Az alábbiakban ebből emelünk ki néhány példát.

Buda 2. rész, 1686–1848 – Simon Katalin, Budapest Főváros Levéltára

Buda mint az ország fővárosa, lakosságát, méreteit tekintve is kiemelkedett jelentőségében ebben az időszakban a többi városhoz viszonyítva. Emiatt az adattár és a bevezető tanulmány elkészítése során előzetesen rendkívül nagy mennyiségű szakirodalmat kellett átnézni és feldolgozni. Emellett igyekeztünk Budapest Főváros Levéltárának Buda szabad királyi város levéltári anyagában is minél inkább teljes körű kutatásokat végezni (például telekhivatali iratok, különféle népesség-összeírások, tanácsi levelezés, helytartótanácsi iratok). A telekkönyvek alapján az adott városrészek utca- és közterület elnevezéseiről külön adatbázist készítettünk, nem különben a nem nemesi összeírásokról (1702, 1728, 1817-1820) – utóbbi részletességének köszönhetően a 19. századi lakosság foglalkozás szerinti topográfiai megoszlásáról, az egyes iparágak differenciáltságáról, háztartások szerkezetéről is releváns információkat lehetett szerezni. Az adattár elkészítésénél forrásként használtuk fel a korabeli térképekről leolvasható adatokat is.

A Vár, a Víziváros és a Krisztinaváros topográfiájával kapcsolatban lehetőség volt felhasználni a korábbi kutatások (elsősorban Nagy Lajos és Gál Éva) megbízható eredményeit. A többi külvárost illetően viszont (Országút, Tabán, Újlak) több esetben alapkutatásokat kellett végezni, amelynek eredményeit önálló tanulmányokban közöltük már a projekt futamideje alatt. Ezek közül a legfontosabb az 1810 előtti Rácváros topográfiájáról

készült tanulmány. Itt természetesen nem lehetett olyan precíz rekonstrukciót készíteni, mint a Víziváros és a Vár esetében, mivel sem a házak, sem az utcaszerkezet nem volt olyan „időtálló”, mint a másik két városrész esetében, s ez nem sokat változott az 1810-es tűzvészt követő rendezések során sem. Jól illusztrálja ezt, hogy még a tematikus térképekhez alapul vett 1824-es és 1830-as várostérképeken szereplő háztömböket és utcákat sem lehet teljesen megfeleltetni egymásnak.

A részletes szakirodalom mellett a levéltári források sok esetben pontosították, árnyalták az eddig ismert adatokat, vagy szolgáltak új információkkal, például az utcaelnevezések és az erődítmények esetében. A szakirodalomban eddig nem ismert vagy tévesen említett út menti keresztek, szobrok elhelyezkedését, valamint a városban II. József kora előtt állt kápolnák, valamint a magánkápolnák részletes feldolgozásával igyekeztünk teljessé tenni az adatbázist. Néhány releváns témakörrel kapcsolatban szintén alap kutatásokat kellett végeznünk, többek között a Buda számára létfontosságú építőipart képviselő téglaegetők történetét illetően. A város bányáinak összegyűjtése során kizárólag a levéltári forrásokra, leginkább a városi szerződésekre kellett támaszkodnunk. A Budán létesített fogadók esetében szintén számos új információval szolgáltak az iratanyagok, amelynek segítségével – a közismert, népszerű, nagy fogadók mellett a kisebbek megismerésével – pontosabb képet alkothatunk a város méreteiről.

Az atlaszhoz tervezett mellékletek kiválasztása során igyekeztünk a közismert és releváns veduták, térképek mellett kevésbé ismert, ám informatív látképekkel színesíteni az összképet. A tematikus térképek szerkesztését a korabeli térképek mellett a telekkönyvi- és az adózó lakosság összeírásai alapján állítottuk össze. Az első fejlődési fázistérképhez az anyagokat részben szakirodalom, részben korabeli források adták, ennek ellenére a térkép elkészítésénél körülményesen kellett eljárni, mivel városrészenként elkülönítve lehetett azt megszerkeszteni. A bevezető tanulmány írásakor igyekeztünk Buda topográfiáját, fejlődését plasztikusan szemléltetni, a hagyományos szempontok (természeti- és épített környezet) mellett az utóbbi évtizedekben egyre hangsúlyosabb kérdések bevonásával is. Így kapott rövid külön fejezetet a természeti csapások, extrém időjárási viszonyok hatása Buda életére. A várost mint emberek közösségét pedig a városi terek bemutatásával és a különféle szórakozási lehetőségek helyszíneinek részletezésével, valamint az ismertek mellett kevésbé ismert külföldi utazók mint külső megfigyelők észrevételeivel illusztráltuk.

Kőszeg – Bariska István (MNL Vas Megyei Levéltára Kőszegi Fióklevéltára), Benkhard Lilla, Ivicsics Péter, Mentényi Klára, Söptei Imre közreműködésével

Kőszeg helyrajzi tanulmánya a kutatócsoport tagjai által elvégzett illetve összegzett levéltári, régészeti, művészettörténeti, építészeti, térképészeti kutatások alapján számos új megállapítást tartalmaz Kőszeg területi fejlődéséről. Ezek közül kiemelendő a Kőszegi család 13. századi tartományúri városalapítása (vár város) területi kereteinek, a város legkorábbi területének új meghatározása, amely a korábban véltnél kisebbnek bizonyult. Kőszeg alsóvárát és városát egyedivé teszi az a körülmény, hogy a Kőszegi család alapította, különlegessé pedig az, hogy a szomszéd osztrák és stájer hercegségek gyakran osztrák mintájú hűbérjogokat gyakoroltak felette. A lakosság etnikai összetételének (német, magyar, zsidó) meghatározásán túl ezek helyrajzáról is új adatokat tártunk fel. Meghatároztuk a Felső- és Alsóvár viszonyát, a kőszegi vár uradalmának kiterjedését, és ennek időbeli változásait is.

Szemléletes térképsorozaton mutatjuk be a város fejlődési fázisait a 13. századtól 1950-ig, beleértve a tűzvészek, háborúk, és telepítések nyomán végzett újjáépítéseket, bővítéseket. Különösen fontosak Kőszeg esetében a Habsburg-zálog jogi és birtoktörténeti következményei, majd annak megszüntetése után a szabad királyi város (1647, 1648) igazgatási intézményrendszerének kialakulása. Részletesen feltártuk és térképre vittük a Gyöngyös patak és intézményei szerepét a város életében (malmok, földhasználat). Meghatároztuk a város tizedszerkezetét és több időmetszetben vizsgáltuk a polgárság és nemesség megoszlását (felekezeti, háztulajdonlási, adóztatási, szociológiai).

Kutatásaink összegezték a város 1850 előtti világi és egyházi intézményszerkezetének helyrajzi vonatkozásait (reformáció és katolikus restauráció, jóléti intézmények, felekezeti, egyházi rendi intézmények, iskolák, katonaság, temetkezés); az új evangélikus városnegyed (Sziget, 1783-1843) kialakulását és az új intézmények rátelepülését a belvárosra. Megvizsgáltuk Kőszegfalva (Schwabendorf) helyzetét 1712-től; az Esterházy-várat és tartozékait 1695 és 1931 között.

Minden eddiginél teljesebb helyrajzi adatsorokat gyűjtöttünk a kereskedelem és kézműipar városon belüli megoszlásáról, a céhrendszer virágkoráról és válságjelenségeiről. A 16. századi, kőszegi kézművesek legnagyobb teljesítményének az erődítményrendszer és a város újjáépítése számított. A 16–17. század fordulóján közel két tucat céh működött Kőszegen. A polgári város intézménystruktúrája 1850 és 1950 között szintén erőteljesen rajta hagyta a nyomát a helyrajz alakulásán: az időszakot az erődítmény-rendszer részbeni lebontása, garnizonok, iskolák, pénzügyintézetek, manufaktúrák, gyárak alapítása, majd megszüntetése jellemezte. 1872 és 1920 között a várospolitikai stratégiák újrafogalmazása (infrastrukturális, járási intézményi, iskolai, katonai, turisztikai, piaci) határozta meg a fejlődést; 1920 után Trianon következményei elsősorban a negatív tendenciákat erősítették (piacvesztés a Felsővidéken és a Répce mentén, vagyonfelélés, intézményi fejlesztések), autonómia-felfüggesztés). A II. világháború és következménye: a megszállások, újjáépítés, vagyonvesztés, társadalmi exodusok (egyházi, katonai, etnikai, kis- és közepes magántőkevagyon), elszigetelődés és a tanácsrendszer Kőszeg marginalizálódását, és egyúttal a helyrajzi fejlődés lelassulását, a korábbi korszakokból örökölt struktúrák konzerválódását hozta magával. A kőszegi atlasz közreműködői által tervezett fejlődési fázis- és tematikus térképek a fentebb felsorolt folyamatokat a helytörténeti és az összehasonlító kutatások számára is jól felhasználható formában összegzik és mutatják be, minden eddiginél szemléletesebb formában.

Miskolc – Gyulai Éva (Miskolci Egyetem – Herman Ottó Múzeum)

A Miskolcra vonatkozó OTKA-városatlasz kutatások jelentős eredményekkel, novumokkal szolgáltak.

1. Forrásfeltárás: A legnagyobb eredményt új alapvető források feltárása hozta:

- *Miskolc telekkönyve, 1793*. Ezt a forrást két változatban is feltártam, az egyiket a kamara készíttette fólió méretben, 750 lapon, latin nyelven (*Liber fundualis*, MNL OL), magyar nyelvű változatát ugyanebben az évben Miskolc mezőváros is elkészítette (MNL BAZML). A két telekkönyvet eddig nem kapcsolta össze a várostörténet (sőt, lényegében nem is ismerte), most a két forrás végre a történeti kutatás számára is elérhetővé vált. Egyedülálló, hogy egy újkori mezővárosról ilyen részletes, szakszerű telekkönyv készüljön nemcsak a telkeken

található épületek leírásával, hanem a telek korabeli és korábbi tulajdonára vonatkozó megjegyzésekkel, ráadásul két változatban, két nyelven (és két szemlélettel). A kutatás folytatásaként a modern forráskiadás segítségével az 1793. évi latin (MNL OL) és magyar (MNL BAZML) telekkönyv kereshető adatbázissal társított, digitalizált megjelentetését tervezem. Ez óriási munka lesz, de ezzel – a városatlással együtt – Miskolc neve bekerülne az újkori közép-európai kisvárosok történeti kutatásainak vérkeringésébe, hiszen egy mezőváros teljes lakosságáról szolgáltatna alapvető történeti adatokat.

- *Telekkönyvek 19. század közepéről*: két további, 1850 és 1865 között készült miskolci telekkönyvet sikerült Miskolc város levéltárában feltárni, hiányosságuk ellenére fontos források a polgárosodó város topográfiájának és társadalmának kutatásához. Sajnos, sem ezekhez, sem a 18. század végi telekkönyvekhez nem sikerült adekvát térképét találni, az utóbbiakhoz, feltehetően, nem is készült. Az egyetlen telekkönyv, amelyhez kiváló térkép is készült, a miskolci születésű Dobby Sámuel földmérő 1817. évi várostérképe (MNL BAZML), amely munkám alapját képezte.

- *Térképek*: a városatlasz kiadásának alapját képező 1870 körüli kataszteri térképét 2014 nyarán sikerült megtalálni (MNL BAZML), ráadásul csak egy firkált munkapéldányát, ennek ellenére a kutatás egyik alapvető nívója, nemcsak az alaptérkép miatt, hanem, mert ezt az Adler-féle térképet még soha korábban nem használta a kutatás. A városatlasz-térképét először az OSzK-ban őrzött 1892. évi térképszelvények alapján kezdtük el tervezni, ennek a térképnek a miskolci levéltárban csak a külterületi szelvényei maradtak meg. Szintén hiánypótló egy magángyűjteményben fellelt, 1919-ből származó Miskolc-térkép, amely nemcsak részletességével, hanem a városrendezésre vonatkozó utalások miatt is érdekes. Az OTKA-kutatásnak köszönhető, hogy Miskolc 1817. évi Dobby István-féle határképének egyik szép, de igen elrongyolódott állapotban lévő példányát (HOM HTD) a kutatás költségvetéséből restauráltattuk. Ezt az atlaszban reprodukcióként tervezzük közreadni.

- *Miskolc első térképe (1759) és a hozzá kapcsolódó határjárás*: Miskolc első kéziratos térképe (HOM HTD) ismert volt Miskolc történeti irodalmában, de csak a jelen kutatás igazolta, hogy a térkép határvonala a középkori processzushoz nagyon hasonló korabeli határjárás alapján készült, a kamara és a város képviselői együttes latin(!) nyelvű határjárása fennmaradt Miskolc város levéltárában (MNL BAZML).

2. Történeti kutatások

A feltáró és feldolgozó munka egyik fontos új eredménye Miskolc mint kétközpontú középkori város (Óváros–Újváros) vizsgálata, az erre vonatkozó tudományos eredményeket történeti konferencián ismerttettem, a témában két publikációm is megjelent, az egyik Kassán, angol nyelven. Ugyancsak fontos „felfedezés” Miskolc középkori újvárosi plébániatemplomának alaprajza, amelyet egy 18. századi egyházi forrásban, a minorita rend (OFM Conv) miskolci magánlevéltárában őrzött jegyzőkönyvben találtam meg, a méretek feljegyzésével együtt, mindezeket a középkori templom romjainak lebontásakor írta le egy szerzetes. A forrás jelentősen hozzájárult a középkori Újváros történeti problémájának vizsgálatához.

A városatlasz egészére vonatkozó kutatásokat a Miskolc-monográfia I–III. kötetében már megkezdett munkámat folytatva végeztem, különös figyelemmel a város vízrajzára és területi növekedésére. Újabb eredményeket a miskolci elit, köztük arisztokrata vagy az arisztokráciába éppen felemelkedő családok, illetve a mezővárosi társadalom jellemző

csoportja, a zsellérség topográfiájának vizsgálata hozott. Érdekességként megemlíthetem a költő Balassi Bálint miskolci örökölt ingatlanainak (szőlők, belvárosi kúria) topográfiai meghatározását. Ugyancsak nívumnak tekinthető a középkori és újkori egyházi topográfia több elemének és kérdésének tisztázása, így a minorita rend építkezéseinek és rendezvényeinek megjelenése a város szövetében. Új, frissen publikált kutatás az reformkori és a dualizmus-kori kulturális intézményeinek a topográfiához is kapcsolódó vizsgálata.

A miskolci zsidóság topográfiájának kutatása új adatokkal szolgált nemcsak a topográfia, hanem általában a zsidó történelem tekintetében is. Feltártam a zsidóság identitásával kapcsolatos legfontosabb közösségi és rituális intézmények helyét, helyszínét, centrumait, kialakulásuk állomásait, újkori működésük legfontosabb jellemzőit, új forrásokat is bevonva. A kutatás egybe esett a Magyar Holokauszt Éve 2014 rendezvényeivel, így az eredményekről mind nemzetközi tudományos, mind népszerűsítő konferenciákon, előadásokon beszélhettem. Kutatásomban segítségemre voltak a CEU hebraista oktatója, Carsten Wilke is. Eredményeim 2015-ben konferenciakötetben jelennek meg, egyik előadásom PPT-változata II. Rákóczi Ferenc Városi és Megyei Könyvtár honlapján elérhető: http://www.rfmlib.hu/sites/default/files/1gyulai_eva_miskolci_zsido_elet.pdf.

Kutatásaim nemzetközi ismertségét segítette, hogy párhuzamosan egy Visegrádi 4-ek stratégiai projektben is részt vettem a kassai, a krakkói és az opavai egyetem történéseivel közösen, várostörténeti témában (*Transformation of Central European Cities in Historical Development /Kosice, Miskolc, Opava, Krakow/* 2012–2014. International Visegrad Fund's Strategic Grant No 31110003. Project No.: 31110003; Ref.: AD.).

Pécs – Fedeles Tamás (Pécsi Tudományegyetem), Árvai Tünde, Gáti Csilla, Kovaliczky Gergely, Nagy Erzsébet, Pilkhoffer Mónika, Schmelzer-Pohánka Éva, Sudár Balázs és Tóth Zsolt közreműködésével

A pécsi atlasz munkacsoport kutatásai segítségével az eddig ismerteknél alaposabban és szemléletesebben tárhattuk fel a város területi fejlődését, térszerkezetét és térhasználatát.

A település létrejöttét a kedvező természetföldrajzi adottságok ösztönözték, fejlődésének korszakonként változó ütemét és irányvonalát környezetének gazdag természeti erőforrásai biztosították és befolyásolták. A korai bronzkortól kezdődően a várost övező magaslatokon (Nagyárpád, Makárhegy, Jakabhegy) hoztak létre kisebb telepeket az itt élők, a mai település centruma körül pedig a kései bronzkortól telepedtek le. A kelta időszakban több elszórt településsel lehet számolni a város területén.

A római kori Sopianae Pannonia belső területén, a Drávától északra, a Kelet-Dunántúlon, a birodalmi határvonalat képező dunai limes „hátszágában” feküdt, s fontos közlekedési csomópontot alkotott. Az 1–2. században vicus(szerű) településsel számolhatunk. Az ismert adatok alapján mintegy 500×350 méter kiterjedésű, azaz az akkori viszonyokhoz mérten nagyméretű és jelentős lehetett a korai település, amelynek épületei ekkor még föld-fa szerkezetűek voltak. A markomann-kvád háborúk pusztításai után a 3. században a régi helyén egy teljesen új települést építettek fel, amely egészen más képet mutatott. Sopianae a diocletianusi reformok során két részre osztott Pannonia Inferior északi feléből létrehozott Valeria tartomány polgári igazgatási központja lett a késő római időszakban. A korábbi romos épületek maradványait elbontották, a felszínt elegyengették. Az üressé vált területen a domborzati adottságokat figyelembe vevő, tervezett struktúrájú, szabályos elrendezésre

törekvő települést építettek fel, amelyet fallal kerítettek körül. A nagyszámú ismert ókeresztény emlék a település jelentős keresztény közösségét bizonyítja, amely püspöki székhelyet feltételez. A szervezett városi élet megszűnését 430 körülre tehetjük, amikor Valeria tartomány hun megszállás alá került.

A hun, majd a gót uralom idején barbár betelepülésre a római kori város területéről nincs adatunk, csupán szórványtelepek állnak rendelkezésünkre, s a kevés ismert régészeti adat alapján a település közel környékén is gyér barbár betelepüléssel lehet számolni. A gót uralmat követően Pécs területe a langobard szállásterület része lett, azonban betelepülésre ezen időszakból sincs adatunk. 568–811 közötti időszakban Pécs területe avar fennhatóság alá került. A 8. század végén – 9. század elején az egykori késő római ókeresztény temető területén lakosság megtelepedésével lehet számolni. A 9–10. századi településre utaló szórványkerámia a *Cella Trichora* környékéről került elő.

A középkori *Quinque Ecclesiae* topográfiája a honfoglalást követően a spontán fejlődés útján haladt, nem tudatos telepítés hívta életre. A püspökség alapítása (1009) volt az első jelentős impulzus a várossá fejlődés folyamatában, hiszen a székesegyház körül alakult ki az egyik legkorábbi településmag. A mai belváros területén több lakott telep mutatható ki a honfoglalás korától kezdve, amelyek népessége az államalapítást követően növekedésnek indult. E folyamatot a 12. század végétől érkező *hospesek* letelepedése tovább erősítette. A népesség gyarapodásának egyenes következményeként az egymástól elkülönülten egzisztáló falusias telepek határai is egyre kiterjedtebbé váltak. A szórt településszejték terjeszkedési irányát a természeti környezet is meghatározta: északi irányba a Mecsek lankái, erdei állták útját a terjeszkedésnek. A spontán fejlődési folyamatokat a tatárjárást követő újjáépítés gyorsította fel. Mindennek következtében a kisebb falusias jellegű, laza településbocrok összeolvadásának eredményeként a 13. század folyamán kialakult a város napjainkig létező főtere. A tatárjárást követően a település északnyugati sarkán felépült *castrum* a városképben is fontos változást jelentett. A püspöki rezidencia, a magyar püspöki központokra jellemző módon, a település szélén állt, s e periférikus jellegét mindvégig megőrizte. A káptalani városrész kialakulása következtében Pécs immár két markánsan elkülönülő nagyobb topográfiai egységre tagolódott: az egyházi és a polgárvárosra. A korai település a 14. századra regionális gazdasági és kereskedelmi központtá vált, s ezzel párhuzamosan az egyre gyarapodó kőépületei, kialakuló utcahálózat révén mindinkább városias külsőt nyert. A mindvégig egyházi tulajdonban lévő Pécs helyrajza a városfal felépültével, a 15. század elejére nyerte el végső formáját; jelentősebb változásokra 1543-ig már nem került sor.

A törökkori Pécs szerkezetét a következőképpen rekonstruálhatjuk: a belsővárnak nevezett vár és a külsővárnak tekintett fallal körülvett város mellett a budai, a siklósi és a szigeti külvárossal számolhatunk. Mindezek mellett nagy jelentőséggel bírt a Tettye, amely a város egyik fő szórakozási helyének, sétaterének számított, amellet, hogy kolostor és löpőmalom is állt itt. 1554–1570 között jelentős átrendeződésre került sor: ekkor a keresztények lényegében eltűntek a városfalak övezte térségből, és a külvárosokba költöztek. A felekezeti arányok is a muszlimok felé billentették a mérleget, 1579-re a házak közel 4/5-e az ő kezükbe került. Pécs muszlim várossá változott. Ez magával vonta az épített környezet komoly változását is. Bár az utcarend alapvetően aligha változott meg a középkor óta, de a hódítók számos új épületet (dzsámikat, iskolákat, fürdőket) emeltek. A 17. század közepére Pécs a hódoltság egyik legjelentősebb muszlim centrumává fejlődött.

A város felszabadítását (1686) követő egy évtized elteltével indult növekedésnek a népessége. A visszafoglaló harcok, majd pedig a város kurucok és a rácok általi feldúlását (1704) követően a középkori eredetű utcarendszerre alapozva kezdődött a mecsekalji település újjáépítése. A szabad királyi városi cím elnyerését (1780) a romos városfalakat övező árkot feltöltötték, az ottani területet felparcellázták, a városkapukat pedig lebontották. A várfal hasznosítása és a külső fali telkek beépítése pedig új utcák nyitását tette szükségessé. A 18–19. század topográfiai fejlődésében a városfalak lebontása, az árkok feltöltése jelentős változásokat hozott. A betelepülések révén dinamikus fejlődésnek indult a három külváros. Mindez az utcahálózat jelentős differenciálódását vonta maga után.

Bár 1864-ben a várost kerületekre osztották fel, a gyakorlatban továbbra is a külvárosok szerinti tagolást használták. A Budai-külváros volt a legrégebb és legnagyobb városrész. Korai kialakulását a Tettye patak vízi energiájának köszönhetjük. A Szigeti-külváros elsősorban mezőgazdasági jellegű volt, míg a legfiatalabb siklósi városrészben még a 19. században is főleg majorok és gazdasági épületek álltak. Az 1870–1914 közötti időszak a városrendezés nagy korszaka volt Magyarországon. Érdekes módon azonban Pécsen a dualizmus ideje alatt nem született általános rendezési terv. A külvárosok közül industrializáció következményeként a Siklósi indult rohamos fejlődésnek. A nyersanyagok főleg dél felől érkeztek a városba, és a szén megjelenésével az üzemeket az energiaigény nem kötötte már a Tettye patakhoz, a legiparosultabb városrészé lett. Míg a Budai-külvárosban ipari körzetek alakultak ki, a Siklósiban egyenletesen váltakoztak a lakórészek és az ipartelepek. Pécs dualizmus kori térbeli terjeszkedéséről nem mondható el, hogy tudatos koncepció eredménye lett volna. Azonban a tervszerű városépítés hiányának is van egy pozitív oldala: a középkori utcaszerkezetet részben máig őrző városmagban sok helyütt megmaradtak azok a szűk és kanyargós utcájú, festői városrészek, melyek kellemes hangulatát ma mindennél többre értékeljük.

Szeged – Blazovich László (Szegedi Tudományegyetem – MNL Csongrád Megyei Levéltár)

A Szeged történeti helyrajzát feldolgozó, történészekből, régészekből, építészekből és helytörténészekből álló – összesen 18 fős – munkacsoport igen hatékonyan végezte munkáját, mert Szeged város történeti atlasza a kutatási időszak alatt nemcsak teljes egészében elkészült, hanem meg is jelent és nyilvánosan hozzáférhető. Ezért a jelen beszámolóban csak röviden foglaljuk össze a főbb eredményeket.

A Szeged történeti atlasz hazai és nemzetközi jelentőségét a helyi használhatóság mellett az adja, hogy alföldi városról először jelent meg feldolgozás. Szeged egyrészt a nyugati típusú városok közé sorolható. A két folyó: a Tisza és a Maros összefolyásától nem messze az átkelőhelyet őrző vár mellett *burgusok*, majd további lakott helyek, elővárosok alakultak ki, amelyekbe környező falvak olvadtak be. A Szegedre érkező *hospesek* kiváltságokat kaptak a királytól már a 13. század 40-es éveiben. Kiváltságaikat folyamatosan bővítették. 1498-ban őket megerősítő kiváltságlevelet kaptak a királytól. Másrészt kiterjedése egészen alföldi jellegű, külterületének határa egyes helyeken ötven kilométerre húzódott a várostól, amely sajátos gazdálkodási forma kialakulását tette lehetővé. Kétparti várossá a 19. század során fejlődött.

A középkori Szegeden, amint más városokban, a lakosság a domborzati és a vízrajzi viszonyokhoz messzemenőig alkalmazkodva alakította ki lakóhelyét, és teremtette meg

annak térbeli elrendezését. Az atlasz munkálatainak eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy az Alföldön alig maradt fenn a középkori épített környezetből régészeti emlék, és Szegeden is ez a helyzet. Éppen ezért nagy teljesítmény a középkori utcahálózat rekonstrukciója az 1522. évi tizedjegyzék adatai alapján. Ez a forrás lehetővé tette a középkor végi város kiterjedésének meghatározását, amelyben változás csak a török korban következett be; továbbá lehetőséget nyújtott arra, hogy a város lakosságának középkori szociátopográfiáját megrajzoljuk. A kutatások eredményeképpen sikerrel oldottuk meg az 1698-as telekkönyv adatainak topográfiai elhelyezését is. Ugyancsak tisztázódott a három nagyobb és több kisebb szigetre települt város egyes részeinek jogi helyzete. Világossá vált például, hogy a középkori Alszeged nem a későbbi Alsóváros középkori neve, hanem a *suburbiumé*, a későbbi Palánké. Sikerült a középkori és koraujkori városi piachelyek azonosítása is.

Szeged sajátos helyzetű város volt a 19. század második feléig. A Tisza mentén négy km hosszan elnyúlt város csak mintegy 300 m távolságra terjedt ki a Tiszától szélességében. A város térszerkezetében alapvető változást hozott az 1879 márciusában pusztított árvíz, amely néhány épület kivételével romba döntötte a zömmel földszintes, falusias jellegű épületekből állt várost. Az árvízvet követő rekonstrukciós építkezéseknek köszönhetően viszont Szeged korszerű nagyváros lett, amely egységes eklektikus városképének tekintetében európai szinten is jelentős értéket képvisel. A Nagyárvízzel kapcsolatban sikerült egy nagy legendát is megdönteni, mégpedig azt, hogy hat méteres feltöltések is voltak a pusztulás után. A Tisza 0 pontjától számított értékekről van szó. Fontos megállapítások születtek a folyószabályozásnak a városképre, a város és a Tisza kapcsolatára gyakorolt hatásáról, valamint a város 20. századi topográfiai fejlődéséről is. Mindezeket az új kutatási eredményeket az atlasz térképes táblái és számos szövegekőzi térkép is illusztrálja.

Az atlasz, ahol lehetett, a 20. század végéig, sőt 2010-ig ismerteti szöveges és térképes formában a város helyrajzi fejlődését, a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság legújabb ajánlásának megfelelően. Az alaptérképeket és a fázistérképeket georeferált változatban készítettük el, ami nagymértékben növeli használhatóságát, és magában hordozza a későbbi digitális megjelenítés lehetőségét is.

Vác – Velladics Márta (Forster Központ), †Miklós Zsuzsa, Kövári Klára, Rácz Tibor, Batizi Zoltán, Sudár Balázs és Horváth Ferenc közreműködésével

A majdan kiadásra kerülő atlaszt Miklós Zsuzsa emlékének ajánljuk, akinek elveszése nemcsak Vác topográfiájának kutatásában jelent pótolhatatlan veszteséget.

A projektben szereplő atlaszok közül talán a váci rendelkezik a legtöbb átfogó feldolgozással, megkönnyítve ezzel a jelenlegi munkacsoport tevékenységét. A gyűjtőmunkához az 1958-ban megjelent műemléki, illetve az 1993-ban megjelent régészeti topográfia (Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. Szerk.: Torma István. Budapest, 1993), a várostörténeti összefoglaláshoz a *Studia Comitatusia* 13–14., Vác történetét feldolgozó kötetei (Vác története 1–2. Szentendre, 1983) jelentettek kiindulási alapot. A kötetek aktualizálása, a megjelenésük óta eltelt időben ismertté vált adatok feldolgozása, továbbiak gyűjtése, a régi és új eredmények együttes feldolgozása képezte a kutatócsoport munkáját. Különös jelentőséget adott a munkának, hogy a munkacsoport tagjai között olyan kutatókat is üdvözölhettünk – Kövári Klára, Miklós Zsuzsa –, akik az említett kötetek elkészítésében részt vettek, tehát saját korábbi kutatásaikat vizsgálták felül.

A rövid, az őskortól a honfoglalásig terjedő időszakot átfogó összefoglaló az egyetlen, amely kénytelen átlépni a kötetben meghatározott, feldolgozásra kerülő terület határait. Az őskortól jelenlévő korai kultúrák nyomát maga a városfejlődés semmisítette meg.

A honfoglaló magyarság nem lakatlan területet vett birtokba, a 9. században itt létrejött szláv település élete a honfoglalás idején töretlenül folyt tovább, jelenlétüket a középkori település központjának számító Géza király téren 1998–2002 között végzett tervásatás is igazolta. Ezen a településcsírán jött létre – kihasználva a földrajzi adottságokat – a püspöki székhely, mely I. István tíz püspökségének egyike lehetett. A püspöki székhelyet az 1900-ban megkezdett kutatás lokalizálta, de térszerkezetéről, épületeinek elrendezéséről ismereteink csekélyek.

A tatárjárás után új fejezet nyílik a város történetében, melyre már a tudatos városfejlesztés jellemző. A korábbi települési terület összeszűkül, egyben rendezettebbé vált. A 13. században kialakuló városszerkezet a mai Géza tér környékén felépült püspökvár, a tőle É-ÉK-re lokalizálható magyar város és a székhelyet Pesttel összekötő főútra ráépülő, háromszög alakú Március 15. tér körül létrejött, hangsúlyos német város alkotja. Erre az időszakra vonatkozóan továbbra is a régészeti feltárások jelentik a legfőbb forrást. A legújabb városi ásatások kiadásra váró monografikus összefoglalását a projekt indulásakor a váci munkacsoportot vezető Mészáros Orsolya állította össze.

Napjainkig kiemelkedő jelentőségű nemcsak Vác, hanem az épületkutatás általános módszertana szempontjából is Miklós Zsuzsa Vác középkori pincéit feldolgozó és ezáltal a várostopográfiához alapvető adatokkal hozzájáruló munkája (Vác középkori pincéi. Váci könyvek 9. Vác, 1996). A pincék elhelyezkedését az Althann-féle térképre vagy Vác mai várostérképére vetítve kirajzolódik a 13–18. század közötti település elrendezése, szerkezete. Az atlasz ezen részének összeállításakor is nagy mértékben támaszkodtunk Miklós Zsuzsa kutatásaira.

A török időszak városfejlődés szempontjából két részre osztható, melyben a forduló pontot a tizenöt éves háború jelentette. Az addig viszonylag békésen fejlődő város a háborút követően – a nógrádi és a gömöri várak elvesztésével – a védelem első vonalába került, a békésebb polgári élet helyét a katonák világa vette át. A békésebb időszak csak a török kor utolsó húsz évében tért vissza. A 16. századból fennmaradt szandzsákösszeírások, a feltehetőleg 1570-ből származó házösszeírás, illetve a 17. századból ismert várostérkép együttes elemzése hozott újabb megállapításokat a korszakra vonatkozóan, sikerült többek között rekonstruálni a mahallék térbeli elhelyezkedését. A város fejlődése, szerkezete szempontjából jelentős a védművek kialakulása, elhelyezkedésük ismerete, beazonosítása is.

A visszafoglalást követően a település lassú regenerálódása figyelhető meg, melyet a Rákóczi-szabadságharc, járványok, valamint a 18. század első felében pusztító tűzvészek is késleltettek. A századot a városközpont, illetve püspöki központ többszöri módosulása jellemzi. Althann M. Frigyes püspök a mai Március 15. térre helyezte át a település központját, az akkor még álló Szent Mihály templommal mint székesegyházzal. Majd Esterházy Károly és Migazzi Kristóf építkezései nyomán alakult ki a városias arculat a ma is meglévő, a Konstantin tér körül elhelyezkedő központtal, a székesegyházat térfalként körülvevő kanonoki házakkal, valamint nyugatról a püspöki palota U alakú épületével.

A 18. század végén, 19. század elején visszaesett a fejlődés, mely az első magyar hajójárat és az első magyar vasútvonal kiépítésével vesz újabb lendületet. Izgalmas kérdés annak vizsgálata, hogy a kedvező földrajzi elhelyezkedésen, az itt áthaladó közlekedési útvonal jelentőségén túl mi indokolta ezeknek az első közlekedési járatoknak éppen ezen a szakaszon való kijelölését.

A 19. századi központi szerep a kiegyezést követően elsorvadt. A 19. század második felében fejlődésnek induló főváros átmenetileg háttérbe szorította Vác jelentőségét, hogy a korábbi kulturális, kereskedelmi, gazdasági szerepe helyett a 20. századra ipari fejlődése

nyerjen hangsúlyt. Ezzel megváltozott ismét a fővároshoz való viszonya is. E viszony elemzése a várostörténet szempontjából is jelentős kérdés. Ez az időszak indítja el a város terjeszkedését a vasúton túlra. Az alaptérképen már nem ábrázolt területek beépülése, az ipari területek kialakulása mégis szerepet kap az atlasz leíró részében és a reprodukált térképeken.

Összefoglalva a fent leírtakat, a már megjelent összefoglaló munkáknak köszönhetően az alap kutatás elvégzése helyett a meglévő összefoglalók áttekintésére, modernizálására, adataiknak a kiadás óta megjelent eredményekkel való kiegészítésére törekedtünk. Az alap kutatások meglétének köszönhetően – Vác Város Levéltára, a Váci Egyházmegyei Levéltár, a Pest Megyei Levéltár anyagainak vizsgálatán túl – olyan intézmények gyűjteményeit is át tudtuk tekinteni, melyekre eddig nem került sor: Hadtörténeti Intézet, Vízügyi Levéltár, Központi Statisztikai Hivatal. Külön köszönet illeti Horváth Ferenc levéltár-igazgatót, akinek a városi levéltárban létrehozott adatbázisai jelentették az alapját a térképi és városi ábrázolások válogatásához.

Az eredmények nyilvánosságra hozatala, konferencia-előadások, az atlaszok publikációja

A projekt futamideje alatt a résztvevő kutatók együttesen és egyénileg is több alkalommal beszámoltak a munkálatok előrehaladásáról. Az előző atlasz-projekt tapasztalataiból kiindulva kezdettől fogva azt terveztük, hogy a kutatás időtartama alatt egy-egy alkalommal ellátogatunk minden feldolgozandó városba, ahol a helyi kutatók topográfiai sétát és szakvezetést tartanak, és megtárgyalunk az egész csoport munkáját érintő módszertani kérdéseket is. Emellett a szélesebb helyi nyilvánosság bevonásával előadásokra, az eredmények konferencia-jellegű bemutatására is sor került. Ezek az események egyúttal az MTA Történettudományi Bizottsága Várostörténeti Albizottságának rendezvényei is voltak. A legnagyobb szabású rendezvényt a pécsi kutatócsoport szervezte, ahol az egynapos konferencián bemutatott topográfiai kutatások eredményei módszertani szempontokkal kiegészülve önálló kötetben is napvilágot láttak. Fontos fóruma volt a kutatási koncepció, illetve az eredmények ismertetésének a Hajnal István kör 2010. évi, ill. a BFL és az Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv 2011. évi konferenciája is, ez utóbbi évkönyv 2013. évi kötetében önálló tematikus blokkot is szentelt az Atlasz-program ismertetésének.

A kutatócsoport tagjai nemzetközi fórumokon is bemutatták a folyamatban levő kutatásokat és az elért eredményeket. A CIHV éves konferenciáin (2011 Nagyszében, 2012 Prága, 2013 Lisszabon) és az *Atlas Working Group* ehhez kapcsolódó ülésein Szende Katalin, a CIHV vezetőségi tagja, a munkacsoport magyar résztvevője rendszeresen beszámolt a magyarországi városatlasz-kutatások előrehaladásáról. Ugyanő 2013 februárjában Luxemburgban a külvárosok topográfiájáról tartott konferencián a városatlaszoknak a városi malmok kutatásában történő felhasználásáról adott elő. Gyulai Éva Krakkóban, Kassán és Opavában vett részt a fentebb már említett, a Visegrád Fund által támogatott program rendezvényein, és a kolozsvári hungarológiai konferencián is tartott előadást (a részleteket és az előadások címét ld. az éves részjelentésekben, továbbá a zárójelentés publikációs listájában).

A munkacsoport tagjai a program futamideje alatt három atlasz kiadását szervezték meg (Sopron, 2010; Sátoraljaújhely, 2011; Szeged, 2014). Ez a meglehetősen költségigényes munkafázis nem szerepelt az eredeti OTKA pályázat költségkeretében, ezért ezt különböző intézményi és pályázati támogatásokból kellett megoldani, esetenként eltérő formában (helyi

önkormányzatok, NKA, OTKA publikációs támogatás, vállalkozások és magányszemélyek támogatásával). Tekintettel a projekt nemzetközi jellegére, az atlaszok szöveges részét (az adattári tételek kivételével) és a térképek jelkulcsának anyagát magyar és angol kétnyelvű formában jelentettük meg, vállalva az ezzel járó többletmunkát és -költségeket. A kiadásban a nyomtatott forma mellett a teljes anyagot CD-ROM-on, kereshető formában is hozzáférhetővé tettük. A megjelenés után minden esetben helyi és budapesti bemutatót is szerveztünk. Az igényes tervezésnek (Lengyel János grafikusművész munkája) és kivitelezésnek köszönhetően a Sopron és a Sátoraljaújhely atlasz is 1. díjat nyert a megjelenése utáni évben az OSzK által meghirdetett Szép Magyar Térkép versenyen.

Nemzetközi együttműködés és a magyar projekt, „atlasz-diplomácia”

Amint azt a bevezetőben is jeleztem, a magyar atlasz a CIHV Városatlasz Munkacsoportjának keretei között készül. Az európai projekthez immár 18 ország csatlakozott, és 45 év alatt több mint 500 város történeti topográfiájának feldolgozása készült el. Az elmúlt évek során, különösen az első, soproni atlasz megjelenése óta a magyar projektet a késői belépés ellenére a nemzetközi vállalkozás egyenrangú, megbecsült tagjának tekintik.

A magyar projekt tagjai módszertani kérdések felvetésével és megvitatásával is kiveszik részüket a közös munkából. Még a jelen projekt előkészítése során, 2008-ban Szende Katalin Jacinta Prunty-val (NUI Maynooth, Ireland) közösen szekciót szervezett Rómában a *Descriptio Urbis* c. nemzetközi konferencián “How far back? The use of cadastral maps in reconstructing the urban past” <http://host.uniroma3.it/centri/croma/descriptiourbis.2012> címmel. Az itt elhangzott előadások megjelentek a *Städteatlanten. Vier Jahrzehnte Atlasarbeit in Europa*, Hg. Wilfried Ehbrecht Köln – Wien – Weimar, 2013 című módszertani áttekintő kötetben, ahol ezáltal a magyar projekt is kellő hangsúlyt kapott.

Még fontosabb a teljes európai projekt folytatása szempontjából, hogy a korábbi digitalizálási kísérletek után (amelyek részben az Arcanum Adatbázis Kft. közreműködésével történtek), 2012 júniusában nemzetközi műhely-megbeszélést szerveztünk Budapesten a sorozat on-line közzétételének lehetőségéről. A megbeszélésnek a jelen projekt kutatóhelye, a Közép-Európai Egyetem adott otthont, és azon a jelen projekt szinte minden kutatója és Szemerey Anna kartográfus is részt vett. (Ld.: <http://medievalstudies.ceu.hu/events/2012-06-07/electronic-publication-of-historic-towns-atlases>). Az itt megkezdett párbeszéd vezetett a Városatlasz Munkacsoporton (AWG) belül a *Digital Initiative* megalakításához.

Fontos közös feladat a projekt kiterjesztése azokra az európai országokra is, amelyek eddig még nem csatlakoztak a vállalkozáshoz. Szende Katalin az európai munkacsoport vezetőségi tagjaként Anngret Simms-sel (Dublin) és Ferdinand Opll-lal (Bécs) együtt aktívan hozzájárult ahhoz, hogy Ukrajna is csatlakozzon a projekthez: részt vett és előadott a Lviv atlaszának kiadását megelőző nemzetközi találkozón 2013 áprilisában. A tanácskozást követően Lviv atlaszának munkálatai felgyorsultak, és a feszült politikai helyzet ellenére az atlasz Myron Kapral (Ukrán Tudományos Akadémia Lvivi területi szervezete) szerkesztésében 2014 júniusában megjelent.

Mivel a nemzetközi projekt a jelenlegi államhatárokat veszi alapul, a történeti Magyarország városainak feldolgozásában az osztrák, román és horvát vállalkozások is érintettek. Ezek közreműködőivel, vezető kutatóival az elmúlt évek során jó kapcsolatot alakítottunk ki, az osztrák és román kolléga részt vett a 2012-es budapesti megbeszélésen is.

Fontos lenne emellett Szlovákia bevonása is, hogy az igen gazdag levéltári forrásanyaggal és értékes történeti városokkal rendelkező felvidéki városok feldolgozása is megkezdődhessen. Ennek érdekében a magyar projekt tervezett következő szakaszában (ld. alább) konkrét lépéseket is szeretnénk tenni.

A magyar városatlászok megjelentetése nemzetközi szinten is kedvező fogadtatásra talált. Megjelentek már az első olyan tanulmányok (többek között Daniel Stracke és Anngret Simms tollából), amelyek ismertetik és összehasonlító kutatások keretében is felhasználják az eredményeket. Az intenzív együttműködés eredményeképpen sor került illetve tervezzük további nemzetközi pályázatok beadását a Horizon2020 program keretében, ezek elbírálás ill. előkészítés alatt állnak. A magyar projekt folytatása elengedhetetlen ennek a kedvező folyamatnak a fenntartásához és további erősítéséhez.

A kutatás perspektívái, folytatásának lehetősége

A jelen projekt lezárulása után immár kilenc városból tíz magyar városatlász kutatása fejeződött be (Budáról két szakaszban, két atlasz készült). Ezek területi megoszlása Közép-európai összefüggésben az **A Függelékben** látható. A térképre tekintve nyilvánvaló, hogy kutatási szinten Magyarország az elmúlt tíz évben, a két lezárt OTKA projektnek köszönhetően jelentős előrelépést tett. Így sem érjük még el azonban a környező országok, mindenképp a Cseh Köztársaság (28 atlasz) és Ausztria (62 atlasz) kutatottságát, és ha figyelembe vesszük, hogy a tízből eddig csak három atlasz jelent meg nyomtatásban, akkor az elmaradás még nyilvánvalóbb. Ennek megszüntetéshez két szinten kell továbblépni:

1. A már elkészült, de még kiadatlan atlaszok kiadásával
2. Újabb atlaszok összeállításával, további városok bevonásával.

A két feladat együttes megoldására a jelen pályázati ciklusban újabb OTKA projektre adtunk be pályázatot, K116594 számon, amelyet az előző két projekt tapasztalatainak figyelembe vételével állítottunk össze. Ebben öt további város (Nyírbátor, Óbuda, Pápa, Szekszárd, Székesfehérvár) feldolgozása és a már elkészült de meg nem jelent hét atlasz anyagának kiadása szerepel. Folyamatosságot jelent a vezető kutató személye mellett, hogy Simon Katalin, aki a jelen fázisban Buda feldolgozását végezte el igen magas szakmai színvonalon, Óbuda feldolgozásával az új pályázatban is szerepel. A megnövekedett szervezési és szerkesztési feladatok miatt, és a kutatás hatékonyabb összehangolására és a Szlovákiával való együttműködés kialakítására egy állandó rész munkaidős kartográfus mellett egy teljes állású, a várostopográfiai kutatásokban járatos kutató részvételét is feltétlenül szükségesnek tartjuk.

Az atlasz-projekt eredményeinek közzététele és további városok feldolgozása már eddig is jótékony hatással volt az összehasonlító topográfiai vizsgálatok fellendülésére, amelyek erősítik az együttműködést a történeti és földrajzi, régészeti, építészeti és néprajzi indíttatású városi kutatási irányok között. Fontos, hogy a nemzetközi sorozat részeként való megjelenés a magyarországi eredményeket – hosszú lemaradás után – integrálja az európai várostörténet vérkeringésébe. A várostörténeti atlaszok magyarországi munkálatainak folytatásával és az eredmények a modern kor színvonalának megfelelő közzétételeivel nemcsak új tudományos eredményeket tudunk felmutatni, hanem hozzájárulunk városaink kulturális örökségének feltárásához és értő megbecsüléséhez is.

Függelék

A. A Városatlasz-projekt keretében eddig feldolgozott városok

Grafika: Banyó Péter és Szemerey Anna (2013. évi állapot). Aláhúzással jelölve a K81568 projekt keretében feldolgozott városok.

B. A jelen projektben feldolgozott városok atlaszainak tartalma

I. BUDA VÁROS TÖRTÉNETI ATLASZA (1686-1848). Írta és összeállította: Simon Katalin

Szöveges rész

A. Buda város történeti topográfiája (1686–1848)

1. Rövid bibliográfiai és historiográfiai áttekintés
2. Természeti adottságok és azok hatásai
3. Természeti csapások hatása a város arculatára
4. Épített környezet
  - 4.1 *Buda eliberata* – és a felszabadítás ára
  - 4.2 Városi terek
  - 4.3 Szórakozási lehetőségek
5. A város benépesítése és a lakosság összetételének változása
6. „*There is a strange stillness about Buda; a sort of calm regality*”

B Topográfiai adattár

Térképes rész

A. Általános térképek

A.1 Alaptérkép

A.1.1 Az 1873-as kataszteri felmérés alapján szerkesztett térkép – 1:2.500 (BFL XV.16.a.201/9)

A.2 Buda környezete

A.2.1 Részlet az I. katonai felmérésből (1782-1785) (BFL XV.16.d.241/cop2)

A.2.2 Buda külterülete, 1785 körül. (BFL XV.16.a.201/2)

A.2.3 Buda áttekintő térképe, 18. sz. vége. (BFL XV.16.a.201/1)

A.2.4 Buda és környéke katonai térképe, 1820 körül (BFL XV.16.d.241/cop13)

A.2.5 Buda és környéke, 1836. (BFL XV.16.d.241/cop7)

A.3 Fejlődési fázis térképek – 1:10.000

A.3.1 Buda a 17-18. század fordulóján

A.3.2 Buda a reformkorban

A.4.1 Buda topográfiai térképe, 1:10.000, 2010 (FÖMI)

A.5.1 Buda központja légi felvételen, 1:5.000, 2010 (FÖMI).

B. Tematikus térképek

B.1.1 Középületek Budán a 18. század végén

B.1.2.a A különböző foglalkozási ágak topográfiai eloszlása a Víziváros központjában az 1818-1819-es nem nemesi összeírás alapján

B.1.2.b A különböző foglalkozási ágak topográfiai eloszlása a Tabán központi részén az 1818-1819-es nem nemesi összeírás alapján

B.1.3.a Háztartások, családok a Víziváros központjában 1818-1819-ben (az 1818-1819-es összeírás alapján)

B.1.3.b Háztartások, családok a Tabán központi részén 1818-1819-ben

C. Reprodukciók

C.1 TÁBLA hadmérnöki felmérések, térképek, A/2 méretű tábla

C.1.1 Joseph Hauy: Plan de la ville et chateau de Bude, 1687, (BFL XV.16.a.203/41)

C.1.2 Nicolas Marcel de La Vigne: Budae ac Pesti ichonographica descriptio, 1686, secunda (Rézkarc és rézmetszet, BTM Metszettár)

C.1.3 A Vár és közvetlen környezetének erősítési térképe, 1749.(BFL XV.16.a.201/cop2)

C.1.4 A vízivárosi Szentháromság-oszlop és környéke, 1765. (BFL XV.16.a.205/7)

C.1.5 Az 1737-1739-es pestis idején létrehozott vízivárosi temető terve a temetőkápolna homlokzatrájzával és a temető keresztmetszetével. (BFL IV.1002.e 441/1778)

C.1.6 A Víziváros áttekintő térképe, 1786-1792. (BFL XV.16.a.205/62)

C.1.7 A budai Vár helyszínrajza, 1786-1794. (BFL XV.16.a.203/2)

C.1.8 A mai Széna tér és környéke áttekintő térképe, 1798 körül. (BFL XV.16.a.207/52)

C.1.9 Újlak és Országút áttekintő térképe, 1802. (BFL XV.16.a.207/35)

C.1.10 A mai Attila út terve, 1803. (BFL XV.16.a.204/25)

C.1.11 A halászárosi támfal terve. (BFL IV.1002.j 1954/1812)

C.1.12 A királyi palota helyszínrajza, 1822 körül. (BFL XV.16.a.203/24)

C.1.13 Buda katonai térképen, 1823. (BFL XV.16.d.241/cop1)

C.1.14 A Vár, Rácváros, Krisztinaváros és Víziváros részletes térképe, 1824. (BFL XV.16.a.201/cop1)

C.1.15 A régi krisztinavárosi temető és környékének szabályozási terve. (BFL XV.16.a.204/1)

C.1.16 A mai Budaörsi úton állt egykori vámház helyszínrajza, 1834 körül. (BFL XV.16.a.206/27)

C.1.17 Pest-Buda térképe Pest város rendezési tervével az 1838-as árvíz után. (BFL X.234 Nr.2.)

C.1.18 Az építendő Lánchíd budai hídfőjének helyszínrajza, 1839. (BFL XV.16.a.205/34)

C.2 TÁBLA történeti látképek, A/3 méretű tábla

C.2.1 Frans Geffels: Buda ostroma, 1686. (Olajfestmény, 178x270 cm, MNM TKCs, lt.sz.1202.)

C.2.2 Alexander Glässer (Friedrich Bernhard Werner rajza alapján): Buda látképe, 1732. (Vegyes technika, 212x308 mm. MNM TKCs, lt.sz. 180/1950.Gr.)

C.2.3 Johann Ernst Mansfeld (Johann Jakob Meyer nyomán): Buda látképe, 1777.(Vegyes technika, 600x850 mm. MNM TKCs lt. sz. T.2517.)

C.2.4 Josef és Peter Schaffer: Buda és Pest látképe, 1787. (Színezett rézkarc. 328x450 mm. MNM TKCs, lt. sz. T.114.)

C.2.5 Buda látképe egy 1802-es mesterlevélen. (BFL IV.1002.e. lajstromozatlan iratok (293. db.)

C.2.6 Buda látképe egy 1808-as mesterlevélen. (BFL IV.1002.j 926/1808)

C.2.7 Petrich András: Buda és Pest ünnepi kivilágítása, 1814. október 24. (Gouache. 212x491 mm. MNM TKCs, lt. sz. T. 118.)

C.2.8 Richter Antal Fülöp (Petrich András nyomán): Buda és Pest a Gellérthegyről, 1818. (Színezett rézkarc. 440x574 mm. MNM TKCs, lt. sz. T.1169.)

C.2.9 Jacob Hyrtl: Buda és Pest látképe, 1832. (Rézmetszet. 293x542 mm. MNM TKCs, lt. sz. T. 170.)

C.2.10 Buda látképe (Fortress of Buda, 1839-1840). (Illusztráció Ms. Julie Pardoe: The City of the Magyar... c. könyvéből Vol. I. London, 1839-

C.2.11 Buda a tervezett Lánchíd képével, 1839. (BFL X.234. Nr. 3.)

C.2.12 Franz Xaver Sandmann: Buda és Pest látképe a Gellérthegyről, 1848. (Színezett litográfia. 457x825 mm. MNM TKCs, lt. sz. 71.69.)

C.3 TÁBLA történeti látképek, A/2 méretű tábla

C.3.1 Andreas és Josef Schmutzer (Mikoviny Sámuel alapján): Buda látképe, 1737. (Rézkarc, 290x515mm. MNM TKCs, lt.sz. 62.85. (Matthias Bel: Notitia Hungariae Noviae..., Viennae, 1737, 3. kötet, 430-431. lap között))

C.3.2 Johann Christian Leopold (Friedrich Bernhard Werner alapján): Buda és Pest látképe (Vegyes technika, 162x292 mm. BTM, lt. sz. Lanfr. 123.)

C.3.3 Buda és környékének térképe, Buda jelentős épületeinek ábrázolásával, 1838. (BFL XV.16.d.241/2 (1-6))

II. KŐSZEG VÁROS TÖRTÉNETI ATLASZA. Írta és összeállította: Bariska István, Benkhard Lilla, Ivicsics Péter, Mentényi Klára, Söptei Imre közreműködésével

Szöveges rész

A. Kőszeg történeti helyrajza

1. Fekvés és természetföldrajzi környezet
2. Kőszeg középkori településtörténete
  - 2.1 A város településtörténeti forrásai
  - 2.2 A kőszegi felsővár. Tartományúri alsóvár és városalapítás
  - 2.3 Az 1328. évi királyi kiváltságlevél
  - 2.4 A középkori Kőszeg 1447-ig
  - 2.5 A kőszegi uradalom, 1279-1392
3. Kőszeg településtörténete, 1447-1647

- 3.1 Város és uradalom Habsburg zálogon. A török ostrom
- 3.2 Az alsó-ausztriai záloguralom és zálogváros
- 3.3 Városigazgatás, jogszolgáltatás, státúmkalkotás. Reformáció.
- 4. Kőszeg szabad királyi város, 1648-1850
  - 4.1 Visszacsatolás a Magyar Koronához, országrendiség
  - 4.2 Uradalom és város viszonya. Városi telepítés: Kőszegfalva.
  - 4.3 Ellenreformáció. Táblabíróság. Nemesség. Intézmények.
  - 4.4 Kézműipar, kereskedelem. Vendéglátás.
- 5. A város polgári korszaka, 1850-1950
  - 5.1 Birodalmi kormányzati keretekben
  - 5.2 Tulajdonosi és adófizetői szerkezet.
  - 5.3 Korlátozott jogkörű város.
  - 5.4 A Gyöngyös patak hasznosítása. Iparfejlődés a Gyöngyös-partján
- 6. Kőszegfalva (Schwabendorf, Svábfalu, Sobakfalva)
- 7. Külterület
  - 7.1 Szőlők. Szőlő Jövésnek Könyve
  - 7.2 Várkert
- 8. Kapuk, tornyok, bástyák a vár- és városfalakon
  - 8.1 Külvárosi kapuk
  - 8.2 Belvárosi kapuk
  - 8.3.1 Utcák, terek, térhasználat. Hidak.
- 9. Piacok, vásárok
- 10. Kőszeg topográfiája - A városfejlődés periódusai

B. Történeti topográfiai adattár

Térképes rész

A. Általános térképek

A.1. Kataszteri és telekkönyvi térképek.

A.1.1. Kőszeg. Kőszegfalva. 1857. évi kataszteri térkép.

A.1.2. Kovatsits Zsigmond telekkönyvi térképe Kőszegről 1838-1839

A.2. Kőszeg környezete

A.2.1 Kőszeg környéke az 1. katonai felmérésen - 1784

A.2.2 Kőszeg környéke a 2. katonai felmérésen – 1841-1845

A.3.1-9. Fejlődési fázistérképek.

A.3.1. Első ciklus, a 13. század második fele. Városalapítása a kereskedelmi út tengelyén.

A.3.2. Második ciklus, 1300-as évek. Kőfalak a belváros körül.

A.3.3 Harmadik ciklus, 1300-as évek. Külvárosi fejlődés.

A.3.4 Negyedik ciklus, 1400-as évek. A város külső határai.

A.3.5 Ötödik ciklus, 1500-as évek. Pusztulás és újjáépítés.

A.3.6 Hatodik ciklus, 1600-as évek. Önálló városvédelem. Szabad királyi város.

A.3.7 Hetedik ciklus, 1750 körül. Pacifikálás. Intézmények. A Gyöngyös új folyásiránya.

A.3.8 Nyolcadik ciklus, 1850 körül. Új térfoglalások.

A.3.9 Kilencedik ciklus, 2000 körül. Örökölt városszerkezet, új városrészek.

A.4. Modern várostérképek

A.4.1 Kogutowicz és Társa térképe Kőszegről. – 1898

A.4.2 Kőszegi hegység. Kirándulók térképe. 1930.

A.4.3 Kőszeg térképe. 1972. FÖMI.

A.4.4 Kőszeg. Térkép. Cartographia. 2001.

A.5 Kőszeg georeferált topográfiai térképe, 2005 (FÖMI).

A.6 Kőszeg központja légi felvételen, 2010 (FÖMI).

B. Tematikus térképek

- B.1 A városbírák belvárosi házai Kőszegen az 16-17. században
- B.2 A kőszegi elit felekezeti megoszlása a belvárosban 1660-1666 között
- B.3 Városvezetés felekezeti megoszlása a belvárosban 1697-1728 között
- B.4 A belvárosi házak hadiadó-kiosztása 1725-ben
- B.5 Polgári és nemessé vált polgárok tulajdonai felekezet szerint 1728-1767
- B.6 Fő- és köznemesek, nemessé vált polgárok tulajdonai a belvárosban 1775-1780
- B.7 Kőszegi városbírák és polgármesterek házai a 18-19. századi belvárosban
- B.8 Kőszegi malmok a Gyöngyös patak két ágán 1570-1950
- B.9 Kőszegi fogadók, vendéglők a város hossz tengelyén 16-20. sz.
- B.10 1850 előtt alapított egyházi és világi intézmények Kőszegen
- B.11 1850-1950 között alapított egyházi és világi intézmények Kőszegen
- B.12 Kőszegi szőlődűlők a Magyar- és Némethegyen (válogatás)
- B.13 A Gyöngyös patak két ágán működő vízimalmok, 1570-1950
- B.14 Szőlődűlők a Szőlő Jövés Könyve alapján

C. Térképek és látképek reprodukciói

- C.1.1 Michael Hechinger térképe Kőszeg környékéről - 1815
- C.1.2 Karl Schuberth térképe posta-és kereskedelmi úthálózatával –1819.
- C.1.3.1 Karl Schuberth helyszínrajza a Gyöngyös patakról – 1826. I. Tab.
- C.1.3.2 Karl Schuberth helyszínrajza a Gyöngyös patakról – 1826. II. Tab.
- C.2 Fancz Bálint Kőszegi látképe. 1746
- C.3. Karl Schuberth metszete Kőszegről – 1808

III. MISKOLC VÁROS TÖRTÉNETI ATLASZA. Írta és összeállította: Gyulai Éva

Szöveges rész

A. Miskolc város történeti helyrajza

- 1. Miskolc és környéke régészeti öröksége (Lengyel György, Pusztainé Fischl Klára, Ringer Árpád, Gyulai Éva)
  - 1.1 Őskor (paleolitikum és neolitikum)
  - 1.2 Rézkor, bronzkor, vaskor
  - 1.3 Ún. császárkor és népvándorlás-kor
  - 1.4 Honfoglaláskor és korai Árpád-kor
  - 1.5 Középkor
- 2. Várostörténet 13–19. század: demográfia, jogállás, adminisztráció, társadalom (Gyulai Éva)
  - 2.1 Középkor: falutól az uradalmi mezővárosig
  - 2.2 Miskolc története 1541–1702 (a zálogbirtoklás és a hódoltság kora)
  - 2.3 Miskolc a 18. században (megváltkozás és kamarai igazgatás)
  - 2.4 A város és társadalmi fejlődése 1790–1878 (reformok és modernizáció, a mezőváros polgárosodása)
- 3. Történeti topográfia: a középkori Miskolc
  - 3.1 Folyók – határok – utak
  - 3.2 Utcák – telkek – házak (jobbágyok, nemesek, zsellérek)
  - 3.3 Templomok – városok (egyházi topográfia, a kétközpontú középkori város)
- 4. Miskolc történeti helyrajza a 16–17. században
  - 4.1 Országút és városkapuk
  - 4.2 A város határa és a gazdálkodás (szőlészet)

- 4.3 A város utcái; belváros és külváros
- 4.4 Házak, boltok, kamarák és lakásberendezés (lakások és műhelyek)
- 4.5 Víz és tűz (a malmok)
- 4.6 Nevezetes telkek és helyszínek
- 5. Topográfia és városkép 1702–1847
  - 5.1 Országutak, hidak és a város határai
  - 5.2 Határ és gazdálkodás
  - 5.3 Városszerkezet és utcák; az első telekkönyv (1702)
  - 5.4 Városkép és építkezés; lakások, üzletek, műhelyek és hivatalok
  - 5.5 Miskolc városképe az 1793. évi és 1817. évi telekkönyvek alapján
  - 5.6 Az egyházak és az oktatás, polgári művelődés topográfiája
- 6. A modernizáció útján 1847–1878
  - 6.1 Új telekkönyvezés és a modern városrendezés kezdetei
  - 6.2 Épületek és építkezések: a városkép változásai a Gründerzeit első időszakában
  - 6.3 A város terjeszkedése, a határ funkcióváltásai
  - 6.4 A miskolci árvíz mint a városiasodás korszakhatára (1878)

B. Miskolc város topográfiai adattára

II. Térképes rész

A. Általános térképek

- A.1 Az Adler Károly-féle 1870 körüli kataszteri térképmásolat alapján szerkesztett alaptérkép
- A.2 Miskolc város környezete
  - A.2.1 Részlet az I. katonai felmérésből
  - A.2.2 Részlet a II. katonai felmérésből
- A.3 Fejlődési fázis térképek 1:5.000
  - A.3.1 Miskolc a középkorban (Óváros és Újváros, egyházi intézmények)
  - A.3.2 Miskolc a törökkorban: a 16–17. század város területe, utcái, városrészei, fontosabb épületei
  - A.3.3 Miskolc a 19. század elején (belterület és külterület)
  - A.3.4 A város térképe az 1878. évi árvíz előtt
  - A.3.5 Miskolc a 19. század végén (az első nyomtatott térkép: 1885, ill. az 1892. évi szelvények alapján)
  - A.3.6 Miskolc és környéke 1919-ben
  - A.3.7 Miskolc a II. világháború előtt
  - A.3.8 Miskolc a II. világháború után: Nagy-Miskolc kialakulása (Diósgyőr és Hejőcsaba)
  - A.3.9 Miskolc területi fejlődése 1970-es évekig (lakótelepek)
  - A.3.10 A mai város
- A.4.1 Miskolc város topográfiai térképe, 1:10.000, 2010 (FÖMI)
- A.5.1 Miskolc város központja légi felvételen, 1:5.000, 2010 (FÖMI)

B. Tematikus térképek

- B.1 Középkor
  - B.1.1 Miskolc és környékének vízrajza
  - B.1.2 Miskolc határa a 14. században
  - B.1.3 Az Avas egyházi topográfiája
  - B.1.4 Plébániatemplomok és zsellérnegyedek
  - B.1.5 Óváros és Újváros a 15. századi Miskolcon, az országút és a középkori utcák
- B.2 Kora újkor v. törökkor (16–17. század)

- B.2.1 A fő útvonalak (országút) és város kapui
  - B.2.2 A város határa 1.: Nyomásrendszer a város határában
  - B.2.3 A város határa 2.: Miskolc szőlőhegyei a 16. század végén
  - B.2.4 Malmok a Szinván
  - B.2.5 Miskolc 3 temetője a 17. század végén
  - B.2.6 A város utcahálózata és nevezetes helyszínei
  - B.3 18. század
    - B.3.1 Miskolc környékének úthálózata
    - B.3.2 Kapuk, országutak, vizek és hidak Miskolcon a 18. század végén
    - B.3.3 Miskolc határa (szántók és szőlők)
    - B.3.4 Mindszent község térképe
    - B.3.5 Miskolc városrészei a 18. század második felében
    - B.3.6 A város utcahálózata
    - B.3.7 Egyházak topográfája
    - B.3.8 A város épületvagyona az 1793. év telekkönyvek alapján
  - B.4 19. század
    - B.4.1 Miskolc belterülete, utcahálózata a fontosabb középületekkel (1817)
    - B.4.2 Üzletek és gazdasági topográfia az 1870-es években
    - B.4.3 A város terjeszkedése: Belváros és külvárosok a 19. század második felében
    - B.4.4 A nagy miskolci árvíz pusztítása (1878)
- C-D. Térképek és látképek reprodukciói**
- C.1 Miskolc első kéziratós térképe: 1759
  - C.2 Miskolc belterülete és határa 1780 körül (kéziratós térkép)
  - C.3 Mindszent kéziratós térképe, 1777
  - C.4.1 Az 1817. évi Domby István-féle térkép belterületi része
  - C.4.2 Az 1817. évi Domby István-féle határtérkép
  - C.5 A diósgyőri uradalom kéziratós térképe, 1818
  - C.6–9. Nyomtatott térképek 20. század
  - D. Miskolc ábrázolásai a 19. században
    - D.1 Miskolc 1800-ban (Szigethy Mihály metszete a céhleveleken)
    - D.2 Miskolc 1840-ben (Ludwig Rohbock metszete)
    - D.3. Miskolc szalmaképen a reformkorban (HOM)
    - D.4 Miskolc a Sajó felől (metszet, 1856)
    - D.5 A miskolci árvíz korabeli metszeteiken és fényképeken
    - D.6 A Fő utca 1886-ban, fénykép
    - D.7 Miskolc a Tetenvár felől, metszet (1886)
    - D.8 Miskolc látképe fényképen, 1890 körül

IV. PÉCS VÁROS TÖRTÉNETI ATLASZA. Írta és összeállította: Fedeles Tamás, Árvai Tünde, Gáti Csilla, Kovaliczky Gergely, Nagy Erzsébet, Pilkhoffer Mónika, Schmelzer-Pohánka Éva, Sudár Balázs és Tóth Zsolt közreműködésével

Szöveges rész

A. Pécs város történeti helyrajza

1. Természeti adottságok (Tóth Zsolt)

- 1.1. Földrajzi elhelyezkedés és természeti környezet
- 1.2. Úthálózat, közlekedés

2. Településnyomok Pécs területén a magyar honfoglalás előtt

- 2.1. Neolitikum – bronzkor (Gáti Csilla)

- 2.2. Vaskor (Gáti Csilla)
- 2.3. Római kor (Tóth Zsolt–Kovaliczky Gergely)
  - 2.3.1. A település elhelyezkedése
  - 2.3.2. A település neve
  - 2.3.3. A település az 1–2. században
  - 2.3.4. A település a 3. században
  - 2.3.5. A település topográfiája a késő császárkorban
  - 2.3.6. Összefoglalás
- 2.4. A népvándorlás és a honfoglalás kora (Nagy Erzsébet)
  - 2.4.1. A római uralom vége
  - 2.4.2. A „lakatlan” város
- 2.5. A magyar honfoglalás kora (Nagy Erzsébet)

3. Pécs településszerkezete a középkorban (Fedeles Tamás)

- 3.1. Sopianae – Quinque Ecclesiae
- 3.2. A középkori településrészek
  - 3.2.1. A székesegyház és környéke
  - 3.2.2. A káptalani városrész
  - 3.2.3. Óvár/Harangozó városnegyed és a ferences kolostor környéke
  - 3.2.4. A Szent Benedek-plébániatemplom városnegyede
  - 3.2.5. A dominikánusok városnegyede
  - 3.2.6. A város északkeleti területe
  - 3.2.7. A városközpont
  - 3.2.8. Malomszeg/Malomséd
- 3.3. A vár és a városfal
- 3.4. Utcák és terek
- 3.5. A topográfiai fejlődés összegzése

4. Pécs törökkori topográfiája (Sudár Balázs)

- 4.1. A város fő részei
- 4.2. Külvárosok
- 4.3. Városrészek (mahallék)
- 4.4. Erődítmények
- 4.5. Imahelyek
- 4.6. Fürdők
- 4.7. Iskolák
- 4.8. Kolostorok
- 4.9. Kereskedelmi intézmények

5. Pécs topográfiája a város visszafoglalásától a 19. század derekáig (Schmelczér-Pohánka Éva)

- 5.1. A város kiterjedése, beépítettsége
- 5.2. Az újjáépítés első másfél évtizede
- 5.3. A városkép változása
- 5.4. Belváros (*Interior Civitas / Innere Stadt*)
- 5.5. A külvárosok (*Suburbium, Vorstadt*)
  - 5.5.1. Budai-külváros (*Suburbium Budense / Budaer Vorstadt*)
  - 5.5.2. Szigeti-külváros (*Suburbium Szigethiani / Szigether Vorstadt*)
  - 5.5.3. Siklósi-külváros (*Suburbium Siklosiense / Sikloser Vorstadt*)
- 5.6. Szőlőhegyek, városon kívüli települések

6. A város térbeli bővülése a 19. század közepétől az első világháború végéig (Pilkhoffer Mónika)

- 6.1. A város adottságai

- 6.2. Városrendezés
- 6.3. Középítkezések
- 6.4. Lakóház építkezések
- 6.5. A város térbeli terjeszkedése

B. Pécs város topográfiai adattára (a szerzők közreműködésével összeállította Árvai Tünde)

Térképes rész

A. Általános térképek

- A.1.1. Az 1865-ös kataszteri felmérés alapján szerkesztett térkép – 1:2.500
- A.2 Pécs város környezete – 1:50.000,
  - A.2.1 Részlet az I. katonai felmérésből
  - A.2.2 Részlet a II. katonai felmérésből
- A.3. Fejlődési fázis térképek – 1:10.000
  - A.4.1. Szabad Királyi Pécs Városa' Föld-abrosza (1843, Lukrits Ignác), MNL BaML PVT 113. számú térkép színes reprodukciója A/1 színes tábla.
  - A.5.1. Pécs város topográfiai térképe, 1:10.000, 2010 (FÖMI)
  - A.6.1 Pécs város központja légi felvételen, 1:5.000, 2010 (FÖMI)

B. Tematikus térképek

- B.1. Óskori lelőhelyek a város és a környéke területén A/2-es színes táblán (tervezte: Gáti Csilla, rajzolta: Tóth Zsolt)
- B.2. Késő római kori temetői épületek Sopianae északi temetőjében (tervezte és rajzolta Tóth Zsolt)
- B.3. Avar kori lelőhelyek a város és a környéke területén A/2-es színes táblán (tervezte: Nagy Erzsébet, rajzolta: Tóth Zsolt)

C. Reprodukcióként csatolni tervezett térképek és látképek

C.1. TÁBLA Pécs törökkori ábrázolásainak reprodukciói

- C.1.1. Anton Salomon Schmidtmayr Pécs 1664-es ostromát ábrázoló és leíró röplapja (1664)
- C.1.2. Lucas Schnitzer Pécs ostroma 1664-ben (Martin Meyer: Ortelius Redivivus et Continuatus. Frankfurt a. M. 1665. II. 300-301. oldalak között. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 2653.)
- C.1.3. Pécs 1686-os ábrázolása (Giovanni Antonio Panceri: Contiunatione de successi nell'Ungheria tra l'armi collegate dell'Imperio et le barbare dell'Ottomano l'anno 1686. Milano, 1687. 301. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. 1310.)
- C.1.4. Ismeretlen tollrajz Pécs 1664-es vagy 1686-os ostromáról (Wien, Hofkammerarchiv, Festungen I. Reichsacten)

Kommentár: Sudár Balázs

C.2. TÁBLA

- C.2.1. Joseph de Haüy francia hadmérnök 1687-es helyszínrajza (Staatsarchiv Karlsruhe, Badischen Generallandesarchiv Hfk. Bd. VIII. Nr. 21/a. GI88. Másolat: OSZK, Térképtár TM. 897.)
- C.2.2. Pécs belváros telkeinek és utcáinak rekonstrukciója az 1722. évi telekkönyv alapján 1:1000, A/2-es táblán (készítette: Madas József 1970, MNL BaML XV. 9. PVT 109.)

C.3. TÁBLA Pécs 18. századi térképei, helyszínrajza

- C.3.1. Pécs bel- és külterületének helyszínrajzi, vízrajzi és mezőgazdasági térképe A/2-es táblán (Antonius Duplater: Planum von der Königlichen Frey-Statt Fünff-Kirchen, 1780; MNL OL S 12 Div. XVI No 0014.)
- C.3.2. Malmok, épületek a Tettye patak mentén A/3-as táblán (Franciscus Quits: Mappa in fluvio Tettye Molas Papyraceam, farineas, item ac domos Civiles aliosque fundos

intravillanos ibidem exstructos, et exstructas remonstrans, 1780 körül MNL BaML XV. 9. PVT 1. 62.)

C.3.3. A püspökvár helyszínrajza A/3-as táblán (Antonius Duplater: Fünf-Kirchner Schlos Grund-Ries, 1780, MNL OL S 12 Div. XVI No 0015.)

C.4. TÁBLA Pécs 18–19. századi látképei

C.4.1. Pécs 1763-as látképe Joseph Hochrein metszetén (Sermones latini, quos Georgius Girik... ad clerum suum dioecesanum, item ad alumnos in Seminario suo vario tempore habuit. Ed. Franciscus Troll. Quinque Ecclesiae, 1875. I–II. Tab.)

C.4.2. Pécs 1863-as látképe Joseph Hochrein metszetén (Sermones latini, quos Georgius Girik... ad clerum suum dioecesanum, item ad alumnos in Seminario suo vario tempore habuit. Ed. Franciscus Troll. Quinque Ecclesiae, 1875. I–II. Tab.)

C.4.3. Pécs 1779-es látképe egy céhlevélen (C.K., MNL BaML. IX.18.)

C.4.4. Pécs 1799-es látképe egy céhlevélen (MNL BaML IX.14.)

C.4.5. Pécs 1802-es látképe egy céhlevélen (Joseph Kieler, MNL BaML. IX.7.)

C.4.6. Pécs látképe egy 1833-as céhlevélen (Anton Mayrhofer, MNL BaML IX.7.)

C.4.8. Pécs 1783-as látképe dél felől A/2-es táblán (Franciscus Fay, 1817, Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, A Pannonhalmi Főapátság iratai. Acta Antiquiora Fasc. 58. Miscellanea 201.)

V. SZEGED VÁROS TÖRTÉNETI ATLASZA – Írta és összeállította: Blazovich László, Balia-Nagy Judit, Horváth Ferenc, Kelemen Gábor, Kratochwill Mátyás, Máté Zsolt, Szerdahelyi Péterné és Takács Máté közreműködésével. Megjelent 2014-ben.

Szöveges rész

A. Szeged történeti helyrajza

1. A kezdetektől a középkor végéig (Blazovich László)
2. Szeged 16–18. százada (Máté Zsolt)
3. Szeged topográfiaja a 19. században (Balia-Nagy Judit)
4. Szeged topográfiaja a 20. században (Takács Máté)
5. A szegedi vár (Horváth Ferenc)

B. Történeti topográfiai adattár

Térképtáblák

A. Általános térképek

- A.1.1 Az 1841–44. évi kataszteri felmérés alapján szerkesztett térkép, belső terület, 1:2500
- A.1.2 Az 1841–44. évi kataszteri felmérés alapján szerkesztett térkép, tágabb terület
- A.2.1 Szeged es környéke az I. katonai felmérésen, 1:50 000
- A.2.2 Szeged es környéke a II. katonai felmérésen, 1:50 000
- A.3.1 Szeged a 11–14. században, 1:50 000
- A.3.2 Helyzetrajz az 1522. évi tizedjegyzék alapján, 1:10 000
- A.3.3 Helyzetrajz az 1713. évi várostérkép alapján, 1:10 000
- A.3.4 Szeged és Újszeged a 18. század végén, 1:10 000
- A.3.5 Szeged fázistérképe 1841–44/1850, 1:10 000
- A.3.6 Az árvíz kiterjedése 1879. június 11., 1:10 000
- A.3.7 Szeged belterületének rétegterve 1879-ben
- A.3.8 Szeged utcahálózata 1883-ban, 1:10 000
- A.3.9 Szeged fázistérképe 1841–44/2010, 1:10 000
- A.4.1 Szeged topográfiai térképe, 2010 1:10 000

A.5.1 A városközpont légi felvétele 1:5000

B. Tematikus térképek

- B.1 Szeged utcái, 1522
- B.2 Szeged szociotopográfiája, 16. század
- B.3 Szeged feltöltése a Nagyárvíz után, 1879
- B.4 Beépült és felhasznált területek, 1900/2010
- B.5 Családi házas telepek, 1918/1945
- B.6 A területhasználat változása, 1900/2010
- B.7 Megszűnt és működő üzemek, 1990/2010
- B.8 Foghíj-beépítések a Belvárosban, 1945/2010
- B.9 Lakó- és egyes területek építészeti karaktere, 2010
- B.10 A történeti városrész védett építészeti öröksége, 2010

C. Reprodukciók, térképek, látképek

- C.1 Hadmérnöki felmérések, térképek
  - C.1.1 Szeged vára 1552-ben
  - C.1.2 A szegedi Vár es Palánk 1695-ben
  - C.1.3 A szegedi Vár es Palánk a 17. sz. végén
  - C.1.4 Szeged várostérképe, 1713
  - C.1.5 A szegedi vár felmérése, 1751
  - C.1.6 Szeged külterülete 1841–1844/2014, 1:96 000
  - C.1.7 Szeged városának helyzetterve, 1850
  - C.1.8 Szeged belterületi utcahálózata 1879, 1:10 000
- C.2 Térkép reprodukciók
  - C.2.1 Szeged es tágabb környezete, 1834
  - C.2.2 Szeged védelmi állapotára tervezett tájrajz, 1848
  - C.2.3 Szeged város és a tápéi rét, 1907, 1:96 000
- C.3 Történeti állapotok rekonstrukciói
  - C.3.1 Az Alföld 14–16. századi úthálózata
  - C.3.2 A szegedi vár es környéke 1775 körül
- C.4 Látképek
  - C.4.1 A szegedi vár es a Palánk, 1709
  - C.4.2 Szeged 1799-ben
  - C.4.3 A szegedi oskolák, 1820
  - C.4.4 Szeged Bánát felől, 1830 körül
  - C.4.5 A vasúti híd a Tiszán, 1858
  - C.4.6 Tiszai élet, a vasúti híddal, 1870-es évek
  - C.4.7 Árvízi kép, 1880
  - C.4.8 Árvízi kép a Fölsővárossal, 1879
  - C.4.9 Árvízi kép Fölsővárosról, 1879
  - C.4.10 I. Ferenc József látogatása Szegeden, 1879
  - C.4.11 A templom-tér dél felől, 1880
  - C.4.12 Az alsóvárosi templom es rendház, 1881
  - C.4.13 A Tornyos iskola, 1800

VI. VÁC VÁROS TÖRTÉNETI ATLASZA. Írta és összeállította: Velladics Márta, Batizi Zoltán, Horváth Ferenc, Rácz Tibor és Sudár Balázs közreműködésével

Szöveges rész

A. Vác város történeti helyrajza

1. Földrajzi elhelyezkedés, földrajzi adottságok
2. A város fejlődéstörténete az őskortól a második világháború végéig
  - 2.1 Településtörténet az őskortól a honfoglalásig (Kővári Klára)
  - 2.2 Vác településszerkezete és topográfiája a magyar honfoglalástól a tatárjárásig (Rácz Tibor)
  - 2.3 Vác a Tatárjárástól a török hódításig (Batizi Zoltán)
  - 2.4 Vác törökkori topográfiája (Sudár Balázs)
  - 2.5 A 18. századi városépítéstől az 1848-1849-es szabadságharcig (Velladics Márta)
  - 2.6 Az ipari fejlődés korszaka, a 19. század közepétől a 20. század végéig (Horváth Ferenc)

B. Vác város topográfiai adattára

Térképes rész

A. Általános térképek

- A.1.1 Az 1883-as kataszteri felmérés alapján szerkesztett alaptérkép – 1:2.500
- A.2 Vác város környezete – 1:50.000
  - A.2.1 Részlet az I. katonai felmérésből
  - A.2.2 Részlet a II. katonai felmérésből
- A.3 Fejlődési fázis térképek – 1:5.000
  - A.3.1 Vác az Árpád-korban
  - A.3.2 Vác területi fejlődése a 13. század közepétől a 16. század elejéig
  - A.3.3 Vác a törökkorban
  - A.3.4 Vác a 18. század második felében (1771)
- A.4.1 Vác város topográfiai térképe, 1:10.000, 2010 (FÖMI)
- A.6.1 Vác város központja légi felvételen, 2010 (FÖMI)

B. Tematikus térképek

- B.1 Óskori telepek Vác környékén
- B.2 A püspöki székhely helyrajza – ásatási alaprajzok szerkesztett változata
- B.3 Vác középkori pincéi az Althann-féle térképen – átrajzolva Miklós Zsuzsa vonatkozó könyvéből
- B.4 Vác egyházi épületei a 18. század második felében az 1785-ben keletkezett plébánia-összeírás alapján
- B.5 Gyárak, ipari területek a 19. század közepétől
- B.6 A város területének funkcionális szerkezete

C. Reprodukcióként csatolni tervezett térképek és látképek

Térképek

- C.1 Vác katonai térképe 1680 körül
- C.2 Althann-féle összeírás és térkép (1718): Váci Egyházmegyei Levéltár (VEL)
- C.3 Vác térképe (1813): PML: PMU 082-082
- C.4 Vác egyházmegyei térképe (1812): MNL, MOL: S 74: U 0045/07-08
- C.5 Vác hajómalmok (1837) – MNL, MOL, S 12: Div. XIX No 0052:1-2
- C.6 Vác, vasútvonal terve (1839) – PML: XV. 6. (PMT) 42; 41/1-42/6
- C.7 Vác, vasútvonal térképe (1840): MNL, MOL: S 68: X No 0056
- C.8 Vác térképe (1863): PML: PMU 276-277

Látképek

C.9 Wilhelm Dillich: Vác látképe 1597.

C.10 Vác ostroma 1597

C.11 Michael Wenning: Vác látképe a 17. században: MTKCs: T 991

C.12 Binder János Fülöp: Vác látképe a 18. század végén: MNM TKCs: Vác T 994

C.13 A váci egyházmegye 1812. évi térképéről a város ábrázolása: lásd a térképeknél!

C.14 Vác, Vakok Intézete: MTKCs: Vác, T 853

C.15 Vác Mátyás korában és 1853-ban: MTKCs: Vác, T 989

C.16 Vác, Székesegyház homlokzata: MTKCs: Vác, T 2838

C. 17. 1-7. Képeslapok: Válogatás a Zempléni Múzeum (Szerencs) anyagából:

Vác, Konstantin tér (1904) No. 0111884; Vác, Konstantin tér (1913) No. 0111888; Vác,

Fegyintézet No. 0111895; Vác, Püspöki-palota és székesegyház No. 0111907; Vác, Kobrak

Cipőgyár No. 0111908; Vác, Gombás-patak hídja (1903) No. 0112011; Vác, Dunakorzó

(1930) No. 0112030.

VII. TOPOGRÁFIAI ADATTÁRAK ÁLTALÁNOS SÉMÁJA

1 Név

1.1 Történeti elnevezések

1.2 Jelenlegi elnevezések

1.3 A nevek etimológiája

2 Jogállás

2.1 Terminológia

2.2 Kiváltságok

3 Birtokviszonyok

3.1 Birtokosok

3.2 Eltérő birtoklású területek

4 Határok

4.1 Külső/belső határvonal

4.2 Bekebelezett területek

5 Közigazgatási besorolás

5.1 világi közigazgatás

5.2 Egyházi közigazgatás:

6 Közigazgatási beosztás

7 Népeség

7.1 Házak száma

7.2 A lakosság száma

8 Utcák

9 Egyházak

9.1 keresztény

9.1.1 római katolikus

9.1.2 evangélikus

9.1.3 református

9.2 zsidó

9.3 muszlim

10 Temetők

10.1 keresztény

10.2 zsidó

10.3 muszlim

11 Útmenti keresztek, szobrok, köztéri emlékek

12 Erődítések

13 Igazgatási épületek

14 Kereskedelem

14.1 Elárusítóhelyek (közösségi tulajdonban)

14.2 Kereskedelmi igazgatás

15 Kézművesség és ipari termelés

15.1 Élelmiszeripar

15.2 Építőipar

15.3 Textilipar

15.4 Fémipar

15.5 Egyéb iparágak

16 Szolgáltatás és szórakozás

16.1 Vendéglátás

16.2 Kommunikáció és hírközlés

16.3 Hitelintézetek és pénzügyi vállalkozások

17 Egészségügy

18.1 Kisdédóvók

18.2 Alsószintű iskolák

18.2 Középszintű iskolák

18.3 Főiskolák, egyetemek

18.4 Árvaházak és kiegészítő intézmények

19 Nem polgári tulajdonú lakóépületek

19.1 Egyházi tulajdonú lakóépületek

19.2 Nemesi tulajdonú lakóépületek

19.3 Különleges státusú lakóépületek

20 Közművek, vízvezetékek, kutak

21 Közlekedés

22 Természeti képződmények

22.1 Hegyek, dombok

22.2 Patakok, folyók

22.3 Tavak, mocsarak

22.4 Erdők

23 Mezőgazdaság

23.1 Dűlők

23.2 Kertek, gyümölcsösök

23.3 Majorságok

24 Bányák

25 Halastavak és halászó helyek

26 Malmok